

6-21-2019

CATEGORY OF SPACE AND TIME IN THE TERCET OF RAUF PARFI

Kakhkhorjon Vahobovich Yulchiyev
Doctorant at Literary studies department of Fergana state university, PhD

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>

Recommended Citation

Yulchiyev, Kakhkhorjon Vahobovich (2019) "CATEGORY OF SPACE AND TIME IN THE TERCET OF RAUF PARFI," *Scientific reports of Bukhara State University*: Vol. 2 : Iss. 2 , Article 2.
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol2/iss2/2>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

УДК: 812.1/9

РАУФ ПАРФИ УЧЛИКЛАРИДА МАКОН ВА ВАҚТ КАТЕГОРИЯСИ
КАТЕГОРИИ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В ТРЕХСТИШИЯХ РАУФА ПАРФИ
CATEGORY OF SPACE AND TIME IN THE TERCET OF RAUF PARFI

Yulchiyev Kakhkhorjon Vahobovich

Doctorant at Literary studies department of Fergana state university, PhD

Таянч сўзлар: учлик, жанр, макон, вақт, хронотоп, образ, лирик субъект, муаллиф, лирик композиция.

Ключевые слова: трехстишия, жанр, пространство, время, хронотоп, образ, лирический субъект, автор, лирическая композиция.

Keywords: tercet, genre, space, time, chronotop, image, author, lyric subject, lyric composition.

Аннотация

Мақолада Рауф Парфи учликларида макон ва вақт бирлиги масаласи тадқиқ этилади. Бунда учликнинг жанр сифатида шаклланишида вақт ва маконнинг таъсири масаласига эътибор қаратилган.

Аннотация

В статье на основе творчества Рауфа Парфи рассматриваются особенности категорий пространства и времени. Особое внимание уделяется влиянию данных категорий на формирование трехстиший как жанра.

Abstract

The influence of place and time in development of tercet as a genre is identified. The article investigates place and time unity in tercet by Rauf Parfi.

Кириш. Замонавий ўзбек шеъриятида лирик жанрлар масаласида бир тўхтамга келинмагани адабиётшуносликда турли қарашларни туғдириши табиий. Баъзи манбаларда, шаклга қараб таснифлаш (ғазал, мураббъа, мусаддас ва ҳ.), баъзиларида эса мазмунга қараш (ижтимоий шеър, фалсафий шеър ва ҳ.), яна бирлари эса автопсихологик лирика, медитатив лирика деган атамалар ҳам учрайдики, бу ўқувчини шошириб қўяди. “Ҳозирги шеърият жанрларини лирик кечинма субъекти ва объекти нуқтаи назаридан таснифлаш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлаймиз. Бу жанрлардан лириканинг асосий жанрлари сифатида ижровий лирика, персонажли лирика, медитатив лирика ва тавсифий лирика (ва унинг кўринишлари: пейзаж лирикаси ва воқеабанд лирика) фарқланади” [5, 394]. Олимнинг мазкур фикрида лирик воқеликни идрок қилиш ва бунда кечинманинг ролига эътибор қаратилгани тўғри бўлган. Бироқ, бизнингча, жанр шаклланишида лирик воқеликни юзага чиқарувчи макон ва лирик воқелик кечадиган вақт ўлчовига ҳам эътибор қаратилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки кечинманинг ритмик-интонацион хусусияти маълум вақт оралиғида такрорланувчи товуш бирликлари, сўзлар ёрдамида шакллантирилиши барчага маълум.

Асосий қисм. Кичик лирик шеърда лирик воқелик, борлиқ хронотопи аксарият ҳолларда оний лаҳзадаги кечинма орқали ифодаланади. Бу ерда кечинма борлиқдан олиниб, борлиқ лирик композициясининг кульминацион нуқтасини, лирик сюжетнинг асосини ифодалайди. “Агар эпиграмма (учлик ҳам – Ю.Қ.) мавжудликни етказа олмаса, унинг сюжети қайта сўзлаб берилганда бизни қониқтирмаса, қофияси қанчалик дабдабали, моҳирлик билан ёзилган шеър бўлмасин, у ҳеч кимни қизиқтирмайди” [2,57-58]. Демак, кичик лирик жанрда борлиқ хронотопи ва сюжет ўқувчини ишонтирадиган даражада чиқмаса, асарнинг асоси бўш бўлиб қолади. Шунинг учун шоирлар кичик лирик шеър ёзишга махсус тайёргарлик, кенг тафаккур ва оний

ART AND HUMANITIES: MODERN LITERATURE

лаҳзадаги ёрқин кечинма бўлиши, энг муҳими эса аниқ макон ва вақт бирлиги бўлишини талаб этишади. Натижада шеър бадиий жиҳатдан етук ёзилади:

Юлдузларнинг раҳми келади.
Ой мўлтираб қарайди менга.
Юзларимни силайди ёғоч [3, 368].

Бу ерда лирик образ хронотоп вазифасида келган. Бу иш образнинг аниқ тавсифи ёрдамида амалга оширилган. Юлдузлар унга раҳми келиши остида, образнинг ўзи каби озод, эркин ва ўзига ўхшаш, қалби яқинлари билан бирга эмаслигига ишора қилинган. Бу дард кейинги сатрда янада кучайтирилиб, ой деталлари ёрдамида онасини йўқотган болага иложсизликдан боқётган бегона аёл образининг қирраси тасвирланган. Ёғоч (дарахт) эса яқин сингилдек, ёрдек, лирик субъектнинг юзини силаяпти. Демак, тавсифий жанрда ёзилган мазкур шеърда лирик субъект хронотопи лирик композициясини шакллантирган. Рауф Парфи шеърда хронотоп тушунчаси серқирра эканлиги, улар турли оний кечинмаларни бадиий ифодалашда ҳар хил вазифа бажаришини кузатиш мумкин. Олдинги шеърда хронотоп лирик композицияни шакллантиришга хизмат қилган бўлса, қуйидаги шеърда тонг хронотопи қалби нотинч жамият, руҳан мудроқ одамлар фожеасини етказиши билан ажралиб туради:

Тонг оқарди. Шаҳар уйғонди.
Тобутлари ўтди лопиллаб.
Марсиялар айтди деворлар [3, 377].

Шеърда тонг хронотопидан фойдаланиб, жамиятдаги маънан қашшоқлик, лирик субъектнинг тушкун кайфияти ифодаланган. Бу ердаги “оқарди” сўзини икки хил талқин этиш мумкин. Биринчиси, тонг отишини билдирса, иккинчиси, тонг сув оқиб ўтишига ишора бор. Аслида “тонг оқарди” ибораси поклик, софлик, тозаллик кабиларни англатиши лозим эди. Бироқ бу ерда лирик кечинма табиатида инсонийлик тамойиллари бузилганлигидан норозилик, ҳақиқатни кўраолмаётган жамиятга қарши исён кўрсатилган. Бироқ ҳар икки ҳолатда ҳам вақт, шеърдаги воқеанинг ҳаракати, яъни лирик сюжет мавжуд. Тобут рамзий маъно бўлиб, турли машиналар ва улар ичида руҳан, қалбан ухлаётган кишиларга ишора қилинапти. Девор эса ранглари дард, мусибатдан лол қолганча марсия айтгандек таассурот қолдиради.

Рауф Парфи ижодида лирик хронотоп кўпқиррали эканлиги намоён бўлади. Бу, аввало, образларнинг табиий макони ва вақтнинг лаҳза, соат, кун, ой, йил, аср, мангулик каби қисмларида кўринади. Вақт образини борлиқнинг доимий ўзгариб турувчи ҳолати сифатида шоир томонидан жуда нозик, кечинмаларга бой образ сифатида идрок қилиниши шоир истеъдодининг юксаклигига ишора қилади. Бу ерда вақт образи бир томондан тарихий категория сифатида кўринса, иккинчи томондан субъектив жараён эканлигини кузатиш мумкин. Масалан,

Йиллар кўзимга сачради,
Жигаримга ўт қўйди отлар,
Кунларимни санадим сенсиз [3, 370].

Шеърда лирик субъект вақтга нисбатан макон вазифасини бажарган. “Сачради”, “ўт қўйди”, “санадим” сўз ва сўз бирикмаси орқали эса турғун макондаги вақтнинг характери (сачраши, санаш мумкинлиги) ифодаланган. Лирик субъект (муаллиф ҳам бўлиши мумкинлигини ёдда сақлаган ҳолда –Ю.Қ.) ўзи идрок қилган, ҳис этган воқелик фожа, кучли драматизмга йўғрилганлигини тушунади. Ана шу фожиавийлик унинг учун воқеликни бадиий-эстетик англаш, ҳаёт мазмунига айланиб улгурган.

Шоир ўз шеърларида гўзалликни ҳис этишини вақтнинг барча даврида ифодалайди, бу тонг, тун, ой ёғдуси, қуёш нури, оқшом каби онларда берса, йил фасллари орқали (кўклам, ёз, куз, қиш) ва табиат ҳодисалари чақмоқ, шамол, ёмғир, осмоннинг ҳолати (тиниқ осмон, булут босган осмон), қушлар ва дарахтлар тасвири, сувнинг оқиши билан ҳам ифодаланади. Бу хронотоплар ортида инсоннинг дунёни кўриши, кузатиши, идрок қилиши, улардан завқ олиши, руҳи, қалби, онгини маълум маънода тарбиялашини кўрсатади. Иккинчи томондан эса ана шу хронотоплар орқали

ART AND HUMANITIES: MODEVN LITERATURE

Ўзининг кечинма, ўй-фикрлари, мулоҳаза, бадиий ниятларини ҳам очиб беради. Қуйидаги шеърда эса вақт образининг ўзи тасвирланган:

Соат синди, соатлар синди
вақтнинг исканжасида.

Ўлиб кетди соатлар бевақт [3, 372].

Шеърдаги вақт, соат деталлари бадиий сўз сифатида бир неча маънони ифодалайди. Биринчи галда, реал ҳаётдаги соат ва унинг синиши, бевақт ишдан чиқиши, вақт эса тўхтовсиз ўтавераши ифодаланган. Иккинчи ўринда эса рамзийлик касб этиб, соат инсонни, вақт эса шафқатсиз дунёни англатади. Шоирнинг ўз ҳаётини қарашлари, руҳ ва қалб бирлиги орқали олам ва одам мутаносиблигини теран кўрсатилади. Умуминсоний қадриятлар, биринчи галда инсонга эътибор, меҳр, ҳурмат, уни тушуниш ва индивидуал характер қирралари (деталь, рамз орқали фикр, метафорик фикрлаш) орқали бошқаларга ўхшамайдиган, оригинал лирик хронотоп яратишига асос бўлган.

Лирик субъектнинг қалби, ички олами ботини хронотоп вазифасини бажарар экан, шоир шеърларидаги автопсихологик лириканинг гоҳ медитатив, гоҳ интеллектуал, гоҳ ижровий, гоҳ тавсифий каби жанрларини белгилайди. Масалан,

Сени топгунимга қадар
Қандай яшадим?
Наҳот, яшадим? [3,23].

Мазкур шеър бир қарашда лирик субъект (шоир) ўз севгилиси мурожаат қилаётгандек таассурот уйғотади. Бироқ шоир ўз-ўзи билан сўзлашяпти. У кўнглидан кечаётган, доим мантикий идрок этиш ва тушунтириш қийин туйғуларга мос шакл, идеал ёр (балки идеалнинг ўзидир) топганидан қувонганини ифодалаган. Бу ерда ботиний макон, яъни лирик субъект ички олами ҳиссий идрок этиш, ҳис-туйғуга йўғрилган мушоҳада каби ички вақтни кўрсатувчи унсурлар билан медитатив шеърининг асосини ташкил этади.

Мен сенинг кўзларингга қарайман,
Сен ўзгаларга.

Кимнинг кўзларидан излайсан мени? [3,28].

Мазкур шеърда икки шахс ўртасидаги тушунмовчилик, бир-бирини англолмаслик азоби ҳақида сўз юритилади. Бир қарашда икки бахтли одам, бироқ ёнидаги кишини тополмаслик, қалбидаги шахсни бошқа кўзларда излаш, инсоннинг азалий армонларидан бири саналади. Шоир реал оламини тасвирлар экан, уни шахс ички олами, ботиний хронотоп билан солиштиради. Бунда фақат одам ва одам ўртасидаги муносабат ҳақида фикр юритилади. Лекин бундан бадиий олам ботиний оламнинг фақат шеър доирасига мос келадиган этиб тасвирланган дейиш ноўрин ҳисобланади. “Бадиият олами махсус “бадиий қонун” махсули сифатида яратилмайди, у энг умумий, ўз навбатида яратиш ва бадиий оламини англаш жараёнида долзарбга айланган дунёвий қонуниятларнинг фаол иштироки ёрдамида шаклланади. Яратувчи инсон (муаллиф), яратилган инсон (қаҳрамон) ва яратилганни англайдиган инсон (ўқувчи) реал олам қоидалари билан яшайди, бироқ бу қоидалар бадиийдир [4, 32]. Демак, шоир муаллиф, лирик қаҳрамон ва ўқувчи учлигига таяниб иш кўради. Бунда ўқувчи ҳам камида етук тафаккур эгаси, катта ҳаётини тажрибага эга бўлсагина яратилган инсон мақсадини англайди.

Айтиш мумкин, учлик реал ҳаётдаги тўхтаган вақтни ва маконни ўзида акслантириб, ички вақт ва ички маконни яратган лирик композиция ҳисобланади. Бунда бир қарашда макон жуда қисқа, тасвирда айтарли ортиқча сўз ёки кенгроқ ифода йўқ. Бироқ, ана шу қисқалиқда инсон ҳаётининг кўз илғамас кенгликлари, оламнинг улкан тасвирини ўқиш мумкин. Шу жиҳати билан Р.Парфининг учликлари мумтоз миниатюра санъатининг сўз санъатидаги аналогий дейиш мумкин. Камолиддин Беҳзоднинг миниатюралари XV аср кишилари жамиятини, уларга хос макон ва вақт бирлигини ифодалар экан, у ўз вақтида келажакни, бугунни ҳам ифодалайди. Ўтаётган оний лаҳзани бир зумга ушлаб, уни уч мисрага жойлаш ва кейин унга бутун мангуликни

ART AND HUMANITIES: MODERN LITERATURE

сингдириш учун бадиий маконга кириш, ижодкор ўзи яратаётган оламга қатъий ишониши лозим бўлади. Кирганда ҳам воқелик бошланган ва тугаган нуқталарни тўғри англаш, сўз мазмунига янги бадиий-эстетик юкломани тўғри жойлаштира олиш керак.

Шоир учликларида "... дунёвий ва диний, катта-кичик, табиий ҳамда инсоний лаҳза ва мангулик бирлашади. Бу ўзига хос образлилик тури, унинг предметига образ яратишнинг бошқа тури етолмайди ва бошқа воситалар билан адекват етказиш имконсиз. Шу ерда идеограмманинг ўзига хос роли – шундай образлиликнинг мазмуний моҳияти, шаклнинг белгилари бирлиги, материал кўринади. [1, 104]. Масалан, Р.Парфи учликларида хронотопи тонг, осмон, қалб, йил фасллари каби деталлар ифодаласа, ана шу деталлар моҳиятидаги лирик кечинма ҳаракати, мазмуннинг ўсиб бориши ундаги вақт доимий ҳаракат эканлигини, жамият бир жойда тўхтаб қолмаслигини билдиради.

Масалан,

Тонг-сахардан ўлтирибсан дарё бўйида,
Бир фикрга келмадингми? Айт, Айт.
Йўқса, кеч бўлади, қуёш сўнади ҳозир [3,30].

Бу ерда тонг хронотопи серқирралиги намоён этилган. Биринчи галда у куннинг бошланиши, иккинчи галда эса лирик субъект ва унинг суҳбати ўртасидаги ички хронотоп образлар ҳаётининг бошланиши ҳам бўлиб келган. Бир қарашда, кичик лавҳа, инсон умридан оний лаҳза тасвири берилган. Бироқ унда бутун ҳаёт таҳлили яширинган. Шеърдаги дарё, қуёш деталлари эса мазмунни тўлдириб, лирик субъектнинг бахти ва меҳрини ҳам билдиради. Риторик сўроқ (келмадингми?) ва қатъий оҳанг (кеч бўлади, сўнади ҳозир), таъкид ёрдамида шоир кечинманинг шиддатини, ўз навбатида шеър ғояси ҳаётда ўз ўрнини топишга интилиш, керакли вақтда зарур қарор қабул қила олиш қобилияти бўлиб, уни бир сўз билан ҳаётсеварлик, курашиш дейиш ҳам мумкин.

Шоирнинг кўплаб шеърларида табиат хронотопи орқали инсон ички кечинмаси, оламини англаши, шеър мавзуси, ғояси тасвирланади. Масалан, қуйидаги шеърда пейзаж хронотопи ва унинг устига қурилган совуқ ва яшил райҳон мазмуний структураси замирида инсоният ибтидосидан бери яшаб келаётган эзгулик (барглари тўкмаган райҳон) ва ёвузлик (қор ҳиди) ғоялари ифодаланган:

Қор ҳиди димоққа урилди,
Ухлайди шамолнинг қўйнида
барглари тўкмаган райҳон [3, 65].

Албатта, шеърдаги юқорида келтирилган мазмундан ташқари, рамзий маънолар ҳам бўлиб, бу қор умр охирлаб қолаётганини англаб, райҳон ушалмаган орзу (баргини тўкмаганлиги шунга ишора қилади) ни билдиради. Бундан ташқари, бу ерда шамол қўйнида ухлаётган райҳон тимсолида тасвирий зиддият мавжуд бўлиб, ҳаётда ҳамма нарсага қасдма-қасд яшаб, очиқ қўл билан ноҳақликка қарши курашувчи фидоий инсонни ҳам тушуниш мумкин. Кичик шеърда шу қадар серқирра мазмуний қатламларни бера оладиган лирик субъектнинг бадиий-эстетик диди нозик, инжа эканлиги, воқеликни теран идрок қилиб, чуқур тафаккур қилувчи шахс эканлиги ҳам кўринади.

Хулоса. Кичик лирик шеърда бадиий вақт ва бадиий макон мазмун ҳосил қилувчи асосий категория ҳисобланиб, уларсиз лирик образнинг оламини англаш, идрок қилиш даражасини аниқлаб бўлмайди. Айнан вақт ва макон бирлиги ҳисобланган хронотоп орқали шеърини асар композицияси, бадиийлик муаммолари ҳал этилади.

REFERENCES

1. **Gey N.K.** Metaxudojestvennost literaturi. //Teoriya literaturi. Tom I. Literatura. - Moskva: IMLI im A.M. Gorkogo RAN, 2005. - S. 96-141.
2. **Dyubo Jan-Batist.** Kriticheskie razmishleniya o poezii i jivopisi: Per. s frants. - M.: Iskusstvo, 1975. -767 s.

ART AND HUMANITIES: MODEVN LITERATURE

3. **Parpi Rauf.** Saylanma. - Toshkent: Akademnashr, 2013 - 432 b.
 4. **Fedorov. V.V.** Poeticheskiy mir. // Teoriya literaturi. Tom I. Literatura. - Moskva: IMLI im A.M. Gorkogo RAN, 2005. - S. 28-95.
 5. **Quronov D.** Adabiyotnazariyasoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
-